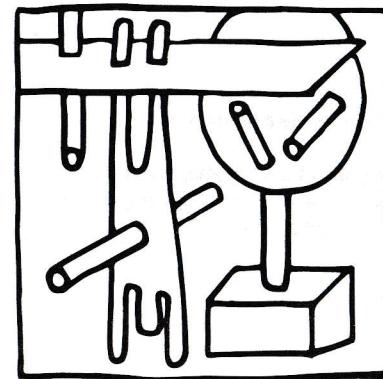

Sursele suferinței

Frica, lăcomia, vinovăția,
înșelarea, trădarea
și răzbunarea

PSIHANALIZĂ
CONTEMPORANĂ

**SALMAN
AKHTAR**

Traducere din
engleză de
Vlad Vedeanu

TREI

Director editorial:
MAGDALENA MĂRCULESCU

Design și ilustrație copertă:
FABER STUDIO (ADELINA BUTNARU)

Redactori:
VICTOR POPESCU
MANUELA SOFIA NICOLAE

Director producție:
CRISTIAN CLAUDIU COBAN

Dtp:
OFELIA COŞMAN

Corectură:
ANCA BACIU
RODICA CREȚU

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

AKHTAR, SALMAN

Sursele suferinței : frica, lăcomia, vinovăția, înșelarea, trădarea și răzbunarea / Salman Akhtar ; trad. din engleză de Vlad Vedeanu. – București: Editura Trei, 2018

ISBN 978-606-40-0574-8

I. Vedeanu, Vlad (trad.)

159.9

Titlul original: Sources of Suffering: Fear, Greed, Guilt, Deception, Betrayal, and Revenge

Autor: Salman Akhtar

Copyright © 2014 by Salman Akhtar

All Rights Reserved.

Authorised translation from the English language edition published by Karnac Books.

Copyright © Editura Trei, 2017
pentru prezenta ediție

O.P. 16, Ghișeul 1, C.P. 0490, București
Tel.: +4 021 300 60 90; Fax: +4 0372 25 20 20
e mail: comenzi@edituratrei.ro
www.edituratrei.ro

ISBN: 978-606-40-0574-8

Cuprins

9 Mulțumiri

11 Introducere

Partea I: Suferința suportată

15 1. Frica

56 2. Lăcomia

96 3. Vinovăția

Partea a II-a: Suferința provocată

137 4. Înșelarea

169 5. Trădarea

193 6. Răzbunarea

219 Bibliografie

247 Despre autor

Frica

Frica este omniprezentă. Cu toții o trăim la un moment dat. Sunetul pașilor care se apropiie din spatele nostru pe o alei întunecată, un drum neașteptat la morgă, contactul vizual cu un aligator mare la grădina zoologică și o „cădere” rapidă într-un montaignes rousses, toate ne pot provoca o groază care ne face pielea de găină. Tipam, urlăm sau pur și simplu paralizăm de frică. Apariția ei întunecată o recunoaștem imediat în stomac și îi simțim mișările în sânge.

Dar chiar înțelegem natura reală a fricii? Știm cărui scop îi servește? Suntem de acord în privința circumstanțelor în care este „normal” să fim speriați? Și când devine frica anormală și morbidă? Trebuie frica evitată cu orice preț sau poate această emoție de fiere să fie transformată în mierea cea dulce a încântării culturale? Astfel de întrebări sugerează faptul că frica este simplă și clară doar la suprafață. Examinată atent, se dovedește a fi un fenomen complex și nuanțat.

Frica

Dicționarul *Webster* definește frica drept o „emoție neplăcută, adesea intensă, provocată de anticiparea sau conștientizarea pericolului” (Mish, 1998, p. 425). Deși nu este identificată sursa amenințării, din ton reiese că pericolul menționat se află în realitatea exterioară. Cu alte cuvinte, frica este o reacție disforică la

un obiect concret (e.g. un animal sălbatic, un bețiv cuțitar), un eveniment (e.g. un cutremur, o mulțime panicată care îi calcă în picioare pe cei care au căzut) sau o situație (e.g. vizionarea unui film de groază, pierderea controlului mașinii pe un drum acoperit de gheăță) percepță ca fiind ceva amenințător. Gradul de disforie în fața pericolului care se apropie este variabil, iar limba engleză identifică patru niveluri de severitate a fricii: (a) *aprehensiune*, care se referă la anticiparea unui eveniment de o gravitate moderată; (b) *spaimă*, în care apar laolaltă convingerea persoanei că se confruntă cu un pericol și tendința puternică de a evita obiectul sau situația înfricoșătoare; (c) *panică*, indicând o senzație copleșitoare de a fi speriat, alături de o hiperactivitate alarmată (e.g. mers înainte și înapoi, fugă) și de o activare fiziologică (e.g. ritm cardiac rapid, dificultăți de respirație); și (d) *teroare*, care semnifică un nivel extrem de disperare, un sentiment apocalitic, o „singurătate catastrofală” (Grand, 2002) și o paralizie psihomotorie.

Faptul că frica este ubicuă în lumea animalelor sugerează că este o „emoție necesară”, adică o emoție importantă pentru supraviețuirea și funcționarea organismului. Pentru toate viețuitoarele, inclusiv pentru ființele umane, emoția fricii servește unui scop de protecție; le avertizează că există un pericol și că trebuie să ia măsuri pentru a-l evita. Aceasta poate lua forma luptei directe cu „dușmanul” sau alergarea în direcția opusă, adică bine-cunoscutul răspuns de tip „luptă-sau-fugă”.

În lumea animalelor, unele frici sunt prezente la scară largă și par a fi „preconfigure” genetic. Altele sunt specifice ființelor umane și sunt rezultatul unei secvențe de fantasme epigenetice care se desfășoară pe parcursul dezvoltării. Din prima categorie fac parte frica de zgomote puternice, de mișările bruște și smucite, frica de a privi în jos de la înălțime și frica de animale care au gheare și dinți ascuțiti și care pot sări sau se pot mișca foarte rapid (Abraham, 1913a; Akhtar & Brown, 2005). Apărând de la naștere și prezente de-a lungul întregii vieți (chiar dacă în forme

atenuate și la nivel preconștient), aceste frici stau mărturie pentru înrudirea fundamentală a omului cu animalele, funcția lor fiind de protecție și supraviețuire. Din a doua categorie fac parte fricile asimilate pe parcursul dezvoltării — frica de pierdere a obiectelor iubirii, de pierdere a iubirii și frica de castrare (Freud, 1926d); frica de moarte ajunge pe această listă întru câtva mai târziu în cursul dezvoltării psihice. Aceste frici, fie că sunt „preconfigure”, fie că apar pe parcursul dezvoltării, sunt prezente la ambele sexe, deși există unele dovezi (Horner, 1968; Miller, 1994; Symonds, 1985) că, din cauza tiparelor de socializare și a tendințelor culturale internalizate, frica de însingurare și frica de succes apar întru câtva mai frecvent în cazul femeilor.

Mai este un aspect care trebuie menționat. Experiența fricii este mediată de două căi diferite: calea mai scurtă, rapidă, subcorticală, care trece direct prin amigdală, și calea mai lungă, mai lentă și mai complexă, determinată la nivelul cortical și al hipocampului (Damasio, 1999; Emanuel, 2004; Pally, 2000). Fiecare cale are un output identic: reacția de frică. Totuși căii mai scurte îi lipsește beneficiul informației contextuale pe care îl oferă calea mai lungă. Drept urmare, calea mai scurtă provoacă un răspuns direct și simplu de frică, care poate fi moderat sau chiar cu totul inhibat de calea mai lungă. Implicațiile mai profunde ale acestui fapt pentru dezvoltarea psihică și pentru intervenția terapeutică nu sunt nicăieri ilustrate mai bine decât în experimentul „prăpastiei vizuale” conceput de Gibson și Walk (1960).

În cadrul acestui experiment, sub o jumătate a podelei de sticlă a unei încăperi este introdusă hârtie cu un model de tablă de sah. Astfel, o jumătate a podelei nu pare deloc diferită de podelele obișnuite, dar în porțiunea fără hârtie podeaua pare amenințătoare din cauza perceptiei adâncimii prin sticla transparentă. Punctul în care începe sticla transparentă este „prăpastia vizuală”. Acum, un copil mic este așezat pe porțiunea podelei sub care există hârtie, iar mamei i se cere să-l privească din cealaltă parte a încăperii.

Copilul începe să înainteze spre ea, dar se oprește dintr-o dată când ajunge la „prăpastia vizuală”. Dacă mama rămâne impasibilă, copilul nu înaintează. Totuși, dacă mama zâmbește, își înținde mâinile și îl încurajează verbal să vină la ea, copilul se târăște sau merge pe sticla transparentă. Sprijinul iubitor al mamei activează sistemul hippocampic-cortical care diminuează frica provocată de calea scurtă (cea mediată de amigdală, aşa cum am menționat mai sus).

Deși aceasta este o consecință salutară, anume că mediul modulează fricile „preconfigurate” specifice copilăriei, există de asemenea raporturi negative și chiar sinistre între vulnerabilitatea vârstei mici și inputul persoanei de îngrijire. Copiii (în mai mare măsură decât adulții) au nevoie de companie, iar

...nevoile lor de experiențe de atașament și chiar de momente de intimitate îi fac să urmeze, să caute și să interacționeze supuși cu părinții care, în cea mai mare parte, le provoacă durere și dezamăgire. Aviditatea lor de explorare și afirmare de sine îi face să se ducă după o minge pe o stradă periculoasă, să se cătăre pe obiecte instabile sau să-și bage degetele în priză. Satisfacția pe care o obțin din bucuria simțurilor, cea adusă de mângâieri, sărutări și legănat, îi face să participe la jocuri suprastimulatoare sexual sau să fie seduși în mod direct de copii mai mari și de adulți. Plăcerile contactului social îi expun pe copiii mai mari la persuasiunea zâmbitoare a răpitorului; aceeași dorință, alături de lăcomie, îi lasă pe adulți expuși agenților de vânzări și escrocilor psihopați. Așadar, părinții trebuie să inculce sentimentul pericolului, acest demers având un sens pedagogic activ. (Lichtenberg, 1991, pp. 396-397)

Asemenea conexiuni nuanțate între variabile de tipul „natură versus cultură”, existente în geneza și în modularea friciei, sunt subiacente dezvoltării epigenetice a fricilor specifice diferitelor

stadii de dezvoltare a copilului. Fricile „naturale” cu privire la foame și răni fizice primesc un colorit „uman” prin potențialul pericol al trădării și pierderii anaclitice din timpul perioadei de sugar, al castrării și mutilării genitale din timpul copilăriei timpurii și al angoasei morale (care nu este decât consecința internalizată a friciei anterioare) spre finalul copilăriei și în adolescență (Freud, 1926d). Încă și mai târziu, pe parcursul vieții adulte, la nivelul psihicului apare frica de moarte; determinată de numeroși factori și variabilă în funcție de cultură, această frică combină fricile față de infirmitatea fizică, față de separarea de obiectele iubirii și față de pierderea sinelui (Akhtar, 2010; Chadwick, 1929; Freud, 1923b; Hoffman, Johnson, Foster și Wright, 2010; Natterson și Knudson, 1965; Zilboorg, 1943).

Anxietatea

Frica și anxietatea (angoasa) au unele caracteristici comune. Ambele ne dau senzația că urmează să se întâpte ceva. Ambele reprezintă experiențe neplăcute și indezirabile. Ambele pot funcționa ca semnale de alarmă și ne pot proteja astfel de pericol. Totuși, sub alte aspecte, cele două experiențe sunt diferite. Frica este un răspuns la un pericol din exterior; anxietatea este un răspuns la primejdiile din lumea interioară. Încă din 1895, Freud a observat relația dintre „neplăcere” (încă neidentificată ca anxietate) și experiențele dureroase timpurii. El a scris:

Dacă imaginea mnezică a obiectului (ostil) este într-un fel sau altul investită, de exemplu printr-o nouă percepție, atunci se creează o stare care nu este durere, dar care se aseamănă cu ea. Ea include *neplăcerea* și *înclinația spre descărcare* ce corespunde experienței dureroase. (...) Nu ne rămâne decât să presupunem că, prin investirea amintirilor, este eliberată neplăcerea din interiorul corpului. (S. Freud, 1950a, p. 60)

30 de ani mai târziu, Freud (1926d) a publicat lucrarea semnificativă despre problema anxietății (angoasei) și a reafirmat această teză. Totuși, de această dată, a făcut legătura între investirea traumelor anterioare și amintirile acestora, pe de o parte, și afectul specific al anxietății (angoasei), pe de alta. Și a afirmat următoarele:

Răspunsul meu este că această situație nu trebuie explicată economic, dat fiind că refuzarea nu creează o angoasă nouă, ci angoasa se reproduce ca reacție afectivă la o imagine mnezică anterioară. Cu întrebarea care urmează, despre originea acestei angoase, ca și a afectelor în general, părăsim terenul necontestat al psihologiei și intrăm în tărâmul vecin, al fiziolgiei. Stările afective sunt încorporate în viața sufletească sub formă de precipitate ale unor trăiri traumaticе primitive și vor fi evocate în situații asemănătoare acestora, ca simboluri mnezice. (Freud, 1926d/2010, p. 268).

În cadrul aceleiași lucrări („Inhibiție, simptom și angoasă”), Freud a identificat de asemenea semnificativele „situații periculoase” care provoacă anxietatea. Acestea includ amenințările privind (a) pierderea obiectului iubirii, (b) pierderea iubirii din partea obiectului iubirii, (c) castrarea și (d) condamnarea morală care provine din interiorul propriei persoane. „Orice situație de pericol corespunde unei anumite perioade a vieții sau faze de dezvoltare a aparatului psihic și pare justificată pentru acestea.” (p. 321) Unele „situații periculoase” își pierd puterea de evocare a angoasei pe măsură ce individul crește, în timp ce altele supraviețuiesc luând forme actualizate. Iar altele (e.g. critica din partea Supraelului) îi însoțesc pe oameni de-a lungul întregii vieți. „Situațiile periculoase” mobilizează anxietatea și pun în mișcare apărările Eului. Aceasta este „anxietatea-semnal”. Este opusă „anxietății automate” provocate de copleșirea Eului cu amenințări din interior.

Senzatia specifică anxietății, anume că urmează să se întâmpile ceva rău, este cauzată de sentimentul Eului că persoana ar putea ceda unor impulsuri ale Se-ului, care vor duce la răni fizice, la dezaprobație din partea celorlalți sau la muștrări de conștiință. Cu toate astea, din moment ce acest impuls este aproape întotdeauna refuzat, natura pericolului rămâne vagă. Acest model explicativ se aplică totuși numai în cazul a ceea ce se numește în general „anxietate nevrotică”. Nu explică anxietatea care se presupune că apare în perioada infantilă, când nu există încă un Eu coherent și, astfel, nici o dorință intențională. În cazul unei astfel de anxietăți, nu apare groaza față de o izbucnire instinctuală, ci teama de „prăbușirea” psihică (Winnicott, 1974). Denumită „anxietate psihotică” (Klein, 1932), „anxietate de neconcepție” (Winnicott, 1962) și „anxietate de anihilare” (Hurvich, 2003), o asemenea disforie amenință să dezorganizeze cu totul funcționarea mentală. Am notat în altă parte principalele caracteristici ale acestei anxietăți.

(i) își are originea în copilăria timpurie; (ii) poate totuși să fie reactivată de anxietăți specifice unor faze ulterioare; (iii) o combinație de agresivitate constituțională excesivă și experiențe traumaticе severe determină slăbiciunea Eului, care, la rândul său, face să crească nivelul de vulnerabilitate față de o astfel de anxietate; (iv) poate exista în forme preverbale sau poate asimila conținuturi fantasmaticе retrospective din faze mai târzii ale dezvoltării; (v) este în general asociată cu înclinația spre psihoză, dar poate de asemenea să fie subiacentă afecțiunilor nonpsihotice, mai ales celor de tip adictiv, psihosomatic sau pervers; și (vi) mobilizează apărări deosebit de recalcitrante. (Akhtar, 2009, p. 22)

Indiferent dacă are o natură „nevrotică” sau „psihotică”, originea intrapsihică a anxietății exclude de asemenea controlul ei prin fuga fizică; se poate fugi de frică, nu de anxietate. Frica și anxietatea sunt astfel deopotrivă asemănătoare și neasemănătoare.

Terenul fenomenologic este și mai înnămolit de faptul că cele două coexistă adesea. Amenințările exterioare sunt amplificate de vulnerabilitățile interioare, iar amenințările intrapsihice pot fi externalizate cu ușurință. Unele combinații de frică și anxietate se întâlnesc adesea, altele sunt mai degrabă ciudate.

Fobia

În sine, frica este un răspuns rațional și, astfel, pune puține probleme. Când este alimentată de anxietate, într-o înceboare regresivă a realității interioare și exterioare, încep să apară dificultăți de proporții clinice. Dintre aceste afecțiuni, cea mai cunoscută este fobia. Termen derivat din cuvântul elin *phobos* (însemnând fugă, groază și panică), fobia reprezintă o „frică semnificativă și persistentă, excesivă sau nerezonabilă, provocată de prezența sau anticiparea unui anumit obiect sau a unei anumite situații” (DSM-IV-TR, 2000, p. 449). Drept urmare, anxietatea (pericolul din interior) și frica (pericolul din exterior) coexistă deopotrivă cu fobia, deși, în formele lor pure, anxietatea și frica se deosebesc destul de mult (vezi Tabelul 1). Fobia este diferită de frică pentru că este disproportională față de situația din realitate. Într-adevăr, o frică trebuie să îndeplinească următoarele criterii pentru a se califica drept fobie: (i) nu trebuie să fie specifică vârstei, (ii) nu trebuie să fie acceptată la scară largă ca fiind normală în cadrul unei culturi sau subculturi, (iii) trebuie să fie semnificativ disproportională față de pericolele plauzibile reprezentate de obiect sau de situație, (iv) trebuie să ducă la afectarea funcționării psihosociale, (v) trebuie să fie asociată cu evitarea activă a stimulilor temuți și (vi) o astfel de evitare trebuie să determine ameliorarea simptomelor.

Este de asemenea necesar să se facă diferență între fobie și frica paranoidă, având în vedere că în fobie nu se atribuie un motiv obiectului înfricoșător; afirmația „Mi-e frică de porumbei”

Tabelul 1. Frică, anxietate și fobie.

Variabile	Frică	Anxietate	Fobie
Sursă	Exterioară	Interioară	Externalizată
Risc	Concret	Necunoscut	Imaginat
Amenințare	Evidentă	Vagă	Evidentă
Pericol	Plauzibil	Neplauzibil	Exagerat
Evitare	Utilă	Inutilă	Utilă
Prevalență	Universală	Limitată	Limitată

reprezintă o fobie, iar afirmația „Porumbeii vor să-mi facă rău” reprezintă un exemplu de paranoia. Prima este rezultatul deplasării, a doua, al proiecției.

Fobiile pot fi de multe tipuri, după cum reiese din numărul mare de fobii specificate prin rădăcini eline.¹ În plus, există numeroase clasificări. Deși nu este tocmai nouă, clasificarea psihiatrului britanic Marks (1970) nu doar că pare validă astăzi, ci este poate cea mai întemeiată. Conform acestui autor, fobiile pot fi grupate în următoarele categorii:

- *Sindrom agorafobic*: tipul cel mai obișnuit, reprezentând aproximativ 60% dintre fobii. Pacienții agorafobici se tem nu doar de spații deschise, ci și să facă cumpărături, să se afle în mulți, să călătorească și chiar să se afle în spații închise. Alte simptome nevrotice, printre care atacurile de panică, amețala, ritualurile compulsive și senzațiile de depersonalizare, sunt prezente frecvent. Cele mai multe persoane agorafobice sunt femei și, în cazul majorității acestora, simptomele apar după pubertate.
- *Fobia de animale*: este cel mai evident tip de fobie, dar, în forma sa pură, este rar întâlnit în domeniul clinic. Simptomul se

dezvoltă de obicei la debutul perioadei de latență, adică în jurul vîrstei de șase-opt ani. Există o tendință scăzută de „generalizare” și, când obiectul fobic este absent, subiectul nu prezintă un nivel ridicat de tensiune.

- *Fobia socială*: frica de a vorbi în public, de a roși, de a tremura, de a scrie, de a mâncă, de a bea, de a vomita sau de a fi încontinent în public. Apare cu aceeași frecvență la bărbați și la femei și începe de obicei după pubertate, cea mai înaltă incidență fiind spre finalul adolescenței.
- *Fobii specifice diverse*: se pot manifesta în orice perioadă a vieții și rămân relativ constante. Situațiile fobice sunt diferite de la un caz la altul, dar rămân relativ specifice pentru fiecare individ. Situațiile temute pot include călătoriile, înălțimile, vântul, furtunile, întunericul, podurile și apa adâncă.

Dintre aceste patru tipuri, cea mai mare atenție din partea psihanalizei au primit-o fobiile de animale și fobiile specifice diverse. Începând cu bine-cunoscutul studiu al lui Freud (1909b) *Micul Hans*, cu multe contribuții ulterioare (e.g. Campbell și Pile, 2011; Kulish, 1996; Lewin, 1952; Rangell, 1952; Sandler, 1989; Tyson, 1978; Wangh, 1959), psihanaliticii au încercat să afle ce stă la baza acestei domnii a terorii asupra Eului. Freud a descoperit că frica micului Hans de a fi mușcat de cal își avea originea în groaza de a fi castrat de tatăl său, ceea ce reprezenta pedeapsa talionului pentru dorința incestuoasă a băiatului pentru mamă. Primii discipoli ai lui Freud (Abraham, 1913a; Deutsch, 1933; Fenichel, 2013) au subscris fervent la această explicație și au început să privească toate fobiile ca fiind derivate din anxietatea (angoasa) de castrare. Totuși, odată cu progresul teoriei psihanalitice și cu mutarea atenției asupra vicisitudinilor dezvoltării preoedișiene, „situația periculoasă” (Freud, 1926d) de pierdere a iubirii a câștigat întărietate explicativă.² Poziția centrală a anxietății de castrare a fost pusă la îndoială, iar anxietatea provocată de pericolul ca obiectele

interne bune să fie înecate de agresivitatea internă (într-o formulare mai nouă a ipotezei „pierderii iubirii”) a devenit o forță motivantă la fel de importantă (sau chiar mai importantă) pentru formarea simptomului.

Indiferent de sursa lor, câtă vreme aceste anxietăți rămân refulate, este imposibil să fie văzuți, auziți sau observați în vreun fel stimulii amenințători din interior (dorințe, impulsuri) sau din exterior (declanșatori, tentații). Cu toate acestea, materialul refuat continuă să caute să se exprime. În cuvintele lui Freud (1915e), „Refulatul exercită o presiune continuă asupra conștiștientului”. Această tendință devine mai puternică în fața amplificării reactive a intensității pulsioniilor. Numeroase „fobii simple” (Fenichel, 2013) pot fi explicate astfel.

În anumite cazuri, deplasarea nu este masivă; anxietatea este resimțită pur și simplu în situații în care o persoană neinhibată va simți fie excitație sexuală, fie furie. (...) În aceste cazuri, este valabilă o formulă care ar putea fi o simplificare în unele cazuri mai complicate: o persoană se teme de ceea ce își dorește în mod inconștient. În alte fobii, care au de asemenea un caracter simplu, situația temută nu reprezintă o tentație de care individului îi este frică; mai degrabă, este vorba despre amenințarea care face ca tentația să fie temută: castrarea sau pierderea iubirii. Există fobii față de cuțite sau foarfece care presupun că atingerea sau chiar imaginea acestor ustensile trezesc ideea temută referitoare la o posibilă castrare (și, într-adevăr, în majoritatea cazurilor este totodată o tentație inconștientă față de ostilitatea refuzată). Anumitor persoane le este frică să vadă oameni infirmi sau să fie martorii unor accidente, deoarece pentru ele acest lucru înseamnă „nu vreau să mi se amintească ce ar putea să mi se întâmple” (și, din nou, teama poate să apară ca urmare a faptului că astfel de imagini reprezintă o tentație pentru dorințe ostile inconștiente). (pp. 221-222)